

Тетяна Володимирівна Циганчук,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

УДК 159.9:37.07:005.95:001.895

МОТИВИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Нами проведено аналіз структури учебної діяльності в соотношенні з її ведучою мотивацією (внутрішньої і зовнішньої). Проаналізовані різниці в структурі діяльності студентів психологів. Виявлено, що у більшості майбутніх спеціалістів переважає зовнішня мотивація, що призводить до неадекватної постановки цілей, вибору засобів і оцінки результатів діяльності. Як наслідок, діяльність приймає форму репродуктивної, не зберігає творчих намірів.

Ключевые слова: діяльність, мотивація, мотив, потреба, ціль, засіб діяльності.

The article presents an analysis of the structure of scientific activity. Displaying its relationship with internal and external motivation. Differences in the structure of activity of psychologists analyzed. It was revealed that the majority of future specialists dominated external negative motivation. This leads to an inadequate statement of objectives, the choice of tools and performance assessment.

Key words: activity, motivation, motive, need, purpose, means business.

Проблема мотивації професійної діяльності традиційно займає одне з провідних місць у психологічних дослідженнях. Питання ціннісно-мотиваційної сфери вивчали В. Ольшанський, В. Злотніков, Ю. Жуков, Є. Ільїн та ін. У закордонній психології мотиваційну сферу особистості досліджували В. Джеймс, А. Маслоу, Х. Хекхаузен, П. Якобсон. Ключові аспекти досліджень стосувались визначення складових мотивації, ролі потреби та мотиву в професійній діяльності, етапів формування мотивів.

Актуальність теми полягає в тому, що вибір професії психолога передбачає прийняття на себе відповідальності не лише за власний вибір. Діяльність психолога пов'язана з такими поняттями, як: «емпатія», «співрозуміння», «креативність», «творчість» тощо [5]. У майбутнього психолога повинна бути стійка внутрішня мотивація до діяльності та орієнтація на процес діяльності. Ми знаходимо залежність цих явищ від багатьох чинників, насамперед від усвідомленості вибору майбутньої професії. У нашому дослідженні взяли участь студенти третіх курсів денної та заочної форми навчання (у певній групі вибір професії містить більш усвідомлений характер). Передбачаємо, що структура діяльності та вектор її мотивації будуть мати достовірні відмінності у зазначених групах.

У дослідженні ми базувались на класичних положеннях про структуру та мотивацію діяльності

(М. Басов, А. Леонт'єв, В. Мерлін, С. Рубінштейн). Відповідно до них основними компонентами діяльності є: *потреби, мотиви* (близькі, далекі, особистісні, суспільні), *цїлі* (близькі, далекі, особистісні, суспільні), *дії* (зовнішні, предметні, внутрішні, розумові), *операції, засоби діяльності* (вміння та навички). Зупинимось на аналізі понять «потреби» та «мотив». Існує декілька точок зору стосовно використання поняття «потреби». Потреба розуміється як: *потреба* (дефіцит, брак чогось); *предмет* (процес відображення у свідомості людини предмета, що може задовольнити потребу); *відсутність блага*; *цінність* (задоволення потреби не завжди призводить до ослаблення її сили, а, навпаки, може призводити до її посилення); *необхідність* (ситуація дефіциту є базисом, умовою виникнення потреби); *системна реакція* (виникнення потреби особистості є механізмом, що запускає активність людини на пошук та досягнення мети, що може задовольнити цю потребу) [1]. На нашу думку, остання точка зору більш повно відображає механізм виникнення потреби, надаючи їй смислової значущості, дозволяючи розглядати її як змістовний компонент діяльності.

Можна виокремити декілька груп мотивів професійної діяльності: *трудова діяльність*; *вибору професії*; *вибору місця діяльності*. Конкретна діяльність визначається в кінцевому підсумку цими мотивами [2].

Причинами будь-якої діяльності більшість авторів визначає сукупність таких чинників: задоволення від самого процесу діяльності; задоволення від прямого результату діяльності; винагороди за діяльність; прагнення уникнути санкцій, що загрожують у випадку ухилення від діяльності чи несумлінного її виконання; депривація страху покарання [1].

Відповідно до мети нашого дослідження потрібно виокремити декілька типів мотивації. Традиційно, розглядають *зовнішній* (винагорода) та *внутрішній* її вектор. Щодо співвідношення вектору та знаку мотивації можна говорити про існування *зовнішньої позитивної* (нагорода) та *зовнішньої негативної* (санкції, штрафи) мотивації. Тут йдеться не стільки про знак мотивації, скільки про емоції, що її супроводжують [4].

Відповідно до вищезазначеного, професійну діяльність можна розглядати як сукупність потреб, мотивів, цілей, дій, умінь та навичок, спрямованих на досягнення професійного успіху. Для нас важливо було визначити, яким чином студенти розуміють функції професійної діяльності психолога. У процесі опитування ми виявили певні спільні тенденції (табл. 1).

Аналізуючи відповіді респондентів нами було виявлено загальні думки, що засвідчують прагматичне розуміння діяльності психолога. Насамперед студенти описували вміння та навички, що допомагали б у досягненні мети, поставленої ними (а не клієнтом).

У відповідях майже не було знайдено патернів, що стосувалися б емпатії, допомоги, самовдосконалення, благополуччя, творчого підходу до діяльності тощо. Можна говорити про те, що загальною спрямованістю діяльності психолога студенти визначили досягнення результату (прагматичного, тобто, того, що не стосується комфорту клієнта; підвищує власну цінність).

На нашу думку, відсутність відповідей, що описували б спрямованість на процес, взаємодію, взаєморозуміння, підтверджує викривлене розуміння структури та функцій діяльності психолога. Ця спрямованість означає такі складові діяльності, як: *дії, операції, засоби*, що може говорити про її зовнішній вектор. Питання внутрішнього мотиву не піднімалось у відповідях респондентів. Як зауважувалось вище, окрім зовнішнього та внутрішнього вектору мотивації важливим є позитивний та негативний її знак. Відповідно до цього, будемо говорити про те, що бажаним у співвідношенні мотивів є наступне: діяльність є продуктивнішою, ніж вища внутрішня мотивація; зовнішня позитивна мотивація вища за зовнішню негативну.

На теоретичному рівні ми можемо говорити про наступні складові діяльності: спрямованість на мету, результат, засіб. Поєднуючи знак та вектор мотивації з її складовими (спрямованість на ціль, засіб, результат) можемо прогнозувати корисність та ефективність професійної діяльності психолога (табл. 2).

Таблиця 1

Функції діяльності психолога

№	Функція	Зміст	%
1	Діагностична	Визначення сутності проблеми клієнта	46
2	Прогностична	Розуміння перспективності обраного психотерапевтичного інструментарію	50
3	Проектувальна	Розуміння власної життєвої перспективи	35
4	Організаційна	Організація робочого місця та умов праці	40
5	Інформаційно-пояснювальна	Уміння пояснити проблему клієнта	59
6	Комунікативна	Уміння викликати довіру	67
7	Творча	Можливість вміло використовувати різні техніки та методи	54

Таблиця 2

Співвідношення знаку та вектора мотивації з її структурою

Знак та вектор мотивації	Складова	Основна характеристика
Внутрішня	Ціль	Оптимальне співвідношення. Діяльність детермінується внутрішніми потребами, приносить задоволення
	Засіб	Оптимальне співвідношення. Засоби обираються адекватні цілям діяльності, не суперечать ціннісно-мотиваційній сфері
	Результат	Оптимальне співвідношення. Адекватна оцінка цінності отриманого результату
Зовнішня позитивна	Ціль	Діяльність детермінується зовнішньою стимуляцією, проте не створює дискомфорту
	Засіб	Засоби обираються відповідно ситуації, їх застосування може викликати внутрішній ціннісний конфлікт
	Результат	Переоцінка результатів діяльності. Відчуття задоволення виникає після позитивної зовнішньої оцінки
Зовнішня негативна	Ціль	Діяльність детермінується зовнішньою стимуляцією, наявний фрустрований стан
	Засіб	Неможливість обрати засіб досягнення мети самостійно, стійка залежність від думки інших
	Результат	Неадекватна оцінка результатів, критика по відношенню до інших, відсутність сильних емоцій в процесі діяльності

Опишемо кожний тип співвідношення.

Внутрішня мотивація (ціль). Людина ставить перед собою реальні цілі, налаштована на досягнення, мотиви діяльності систематичні. Те, що здійснює людина, може пояснити з точки зору доцільності. Завдяки внутрішній мотивації особистість не схильна до порожнього проведення часу, виявляє рішучість, легкість досягнення мети.

Внутрішня мотивація (засіб). Людина вільна у виборі засобів діяльності. Засоби обираються з точки зору їхньої адекватності. У діяльності особистість не виявляє агресивності, негативізму.

Внутрішня мотивація (результат). Людина адекватно оцінює результати діяльності, не переоцінює їх. В оцінках інших людей та подій вона неупереджена, виявляє тенденції до особистісного зростання.

Зовнішня позитивна (ціль). Цілі не завжди обґрунтовані, нестійкі. Не всі дії доцільні, спостерігається схильність до безрезультатного проведення часу. Людина готова асимілювати зовнішні цілі. Щоб підготувати себе до виконання будь-якої діяльності потрібна сила волі, самоконтроль.

Зовнішня позитивна (засіб). Особистість відчуває сумніви у виборі засобів діяльності, шукає сторонньої допомоги. Вибір засобу орієнтовано на позитивну оцінку з боку значущих інших. Може відчувати «страх самовираження», боїться проявляти спонтанність у поведінці.

Зовнішня позитивна (результат). Людина схильна переоцінювати результат власної діяльності. Позитивна оцінка інших викликає підвищений настрій, а негативна – провокує депресивний стан.

Зовнішня негативна (ціль). Це співвідношення відображає фрустрований стан, неможливості ставити перед собою конструктивні цілі, які б відповідали внутрішнім потребам. Мотиви діяльності безсистемні, детерміновані ззовні. Людина обмежується постановкою цілей, реалізація яких не призводила б до негативної реакції оточуючих.

Зовнішня негативна (засіб). Людина не використовує власні засоби досягнення поставлених цілей. Для неї характерним є низький енергетичний потенціал, конформність, залежність від ситуації та інших людей, зовнішнього впливу.

Зовнішня негативна (результат). Людина схильна недооцінювати результати власної діяльності. Виявляє ригідність, зайву критичність. В оцінках поведінки інших людей переважає несхвалення. Рідко відчуває сильні емоції, навіть високі результати їх не викликають.

На нашу думку, для професійної діяльності психолога важливою є наявність внутрішньої мотивації за оптимального співвідношення цілей, засобів їх досягнення, оцінки результатів. Це дозволяє відчувати задоволення від діяльності, бачити проблему клієнта його очима, толерантно ставитись до недоліків (власних та інших), а також виявляти у прагненні досягнення високих результатів коректними методами, їх закріплення у довготривалій перспективі.

Відповідно до завдання нашого дослідження – визначення структури мотивів професійної діяльності психологів та окреслення чинників, що можуть впливати – ми обрали методики для дослідження структури діяльності «Ціль, засіб, результат» та методику для дослідження провідних мотивів у діяльності (зовнішніх та внутрішніх).

Вибірка становила 42 особи; відповідно 21 особа – студенти заочної форми навчання, 21 – студенти стаціонару. Кількісний поділ студентів нашої вибірки за співвідношенням знаку та вектора мотивації з її структурою представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Співвідношенням знаку та вектора мотивації з її спрямованістю у студентів психологів

№	Знак та вектор мотивації	%	Складава	%
1	Внутрішня	11	Ціль	5
			Засіб	3
			Результат	3
2	Зовнішня позитивна	26	Ціль	4
			Засіб	7
			Результат	15
3	Зовнішня негативна	63	Ціль	20
			Засіб	25
			Результат	18

Як зрозуміло з таблиці 3, студентів з переважанням внутрішніх мотивів у діяльності було 11 %, студентів із зовнішньою позитивною мотивацією – 26 %, зовнішньою негативною – 63 %. Це може говорити про неадекватність вибору професії психолога, деформоване професійне «Я» у структурі «Я-концепції». Щодо співвідношення компонентів діяльності, то нами було виявлено наступні тенденції. У групі студентів з переважанням внутрішніх мотивів професійної діяльності найбільша кількість виявляє спрямованість на ціль діяльності (5 %); спрямованих на засіб та результат – 6 % (3/3). Це свідчить про співпадіння особистісних та професійних цілей, тенденцію до професійного розвитку.

У групі студентів із зовнішньою позитивною мотивацією спостерігаємо інше співвідношення: студентів зі спрямованістю на результат виявилась найбільша кількість (15 %). Це говорить про недостатню сформованість цінності професії, незрозуміння її мети та засобів досягнення результату. Спостерігається інфантильна позиція, що зумовлюється важливістю позитивної зовнішньої оцінки, неготовністю брати на себе відповідальність у діяльності.

У групі студентів із зовнішньою негативною мотивацією переважає спрямованість на засоби діяльності (25 %), що підтверджує значну витрату сил на пошук комфортного (у нашому випадку до такого, що не призведе до негативних зовнішніх наслідків) засобу досягнення мети. Таким чином, особистість орієнтується на думку оточуючих, можливі неприємності, що можуть виникнути під час вибору «невірного» засобу.

На основі нашого припущення про важливість усвідомлення вибору професійної діяльності ми поділили вибірку на дві групи, базуючись на тому, що студенти, які обрали професію психолога в якості другої вищої освіти, більш адекватно оцінюють особливості практичної діяльності психолога. Статистичний аналіз отриманих даних достовірно відмінності представлено таблицях 4, 5, 6.

З таблиці 4 стає зрозуміло, що відмінності на достовірному рівні спостерігаються в обох групах. Так показники внутрішньої мотивації більших значень досягають в групі студентів заочної форми навчання ($t = 0,82, p < 0,05$). Показники зовнішньої позитивної ($t = 0,75, p < 0,05$) та негативної ($t = 0,95, p < 0,05$) мотивації переважають серед студентів стаціонару. Таким чином, можна зробити висновок про зовнішню орієнтацію студентів стаціонару на власну діяльність, важливість для них думки оточуючих, статусності та привабливості майбутньої професії.

Надалі, ми ділили вибірку за основним типом спрямованості діяльності – спрямованість на ціль, засіб та результат. Результати статистичного аналізу представлено таблицями 5, 6, 7.

Із таблиці 5 зрозуміло, що відмінності за шкалами цілей та засобів діяльності виявляються на достовірному рівні. Група студентів заочної форми навчання показує вищі значення за шкалою цілей

($t = 4,5, p < 0,05$) та меншого значення надають засобам ($t = 3,8, p < 0,05$), які обирають у процесі діяльності. За шкалою результату діяльності в цих групах відмінностей не виявлено. Отже, студенти заочної форми навчання приділяють більше уваги моментам задоволення від діяльності, на основі чого і ставлять перед собою її мету. Студенти стаціонару приділяють увагу засобам діяльності, проте вибір засобів діяльності співвідноситься з їх ціннісними орієнтаціями.

Аналізуючи таблицю 6 нами було виявлено достовірні відмінності лише за шкалою результату ($t = 3,2, p < 0,05$). Студенти стаціонару надають більшого значення успішності в діяльності, її оцінці зі сторони, а також вони більше схильні переоцінювати власні досягнення. За шкалами цілей та засобів діяльності не виявлено достовірних відмінностей. Ті й інші детермінуються зовнішньою стимуляцією, обирають засоби відповідно до ситуації.

За показниками цілей, засобів та результатів діяльності ми не виявили значних відмінностей у групах студентів. Наявна тенденція надання більшого значення постановці цілей діяльності у студентів заочної форми навчання.

Таким чином, нами представлено спробу аналізу структури діяльності психолога співвідносно з її провідною мотивацією (внутрішньою та зовнішньою) та знаком. Виявлено, що у більшій частині майбутніх

Таблиця 4

Мотивація до професійної діяльності студентів психологів

№	Вектор мотивації	Середні показники у групі студентів (у %)		Різниця між показниками у групах
		Заочна форма навчання	Денна форма навчання	
1	Внутрішній	14,3	5,66	8,64±0,82*
2	Зовнішній позитивний	6,5	10,1	-3,6±0,75*
3	Зовнішній негативний	9,68	14,2	-4,52±0,95*

Примітка: ± – значення критерію Ст'юдента; * – достовірні значення показників

Таблиця 5

Відмінності у структурі діяльності (внутрішня мотивація)

№	Спрямованість	Середні показники у групі студентів		Різниця між показниками у групах
		Заочна форма навчання	Денна форма навчання	
1	Ціль	7,34	0,84	6,5±4,5*
2	Засіб	3,4	9,8	-6,4±3,8*
3	Результат	6	7	-1±0,6

Примітка: ± – значення критерію Ст'юдента; * – достовірні значення показників

Таблиця 6

Відмінності у структурі діяльності (зовнішня позитивна мотивація)

№	Спрямованість	Середні показники у групі студентів		Різниця між показниками у групах
		Заочна форма навчання	Денна форма навчання	
1	Ціль	5,8	6,4	0,6±0,3
2	Засіб	6	7,2	1,2±0,8
3	Результат	4,9	10	-5,1±3,2*

Примітка: ± – значення критерію Ст'юдента; * – достовірні значення показників

Таблиця 7

Відмінності у структурі діяльності (зовнішня негативна мотивація)

№	Спрямованість	Середні показники у групі студентів		Різниця між показниками у групах
		Заочна форма навчання	Денна форма навчання	
1	Ціль	6,2	5,7	0,5±0,2
2	Засіб	6,1	7,4	-1,3±0,8
3	Результат	6	7,2	-1,2±0,7

Примітка: ± – значення критерію Ст'юдента; * – достовірні значення показників

спеціалістів переважає зовнішня мотивація, що призводить до неадекватної постановки мети, вибору репродуктивних засобів та оцінки результатів діяльності.

Також було виявлено, що порівняно зі студентами стаціонару, у більшості студентів заочної форми навчання переважає внутрішня мотивація до діяльності у цій сфері. Це може свідчити про тенденції до саморозвитку, самовдосконалення.

За співвідношення мотивації та структури діяльності було виявлено наступні відмінності у зазначених групах: студенти заочної форми навчання з вираженою внутрішньою мотивацією демонструють вищі показники за шкалою цілей, а нижчі показники надають засобам діяльності; студенти стаціонару з домінуванням зовнішньої позитивної мотивації надають більшій значущості успішності в діяльності, оцінці оточуючих, а також більш схильні переоцінювати власні досягнення.

Перспективи подальшого наукового дослідження проблеми мотивації діяльності полягають у розширенні спектра засобів її підвищення у процесі навчання, діагностики адекватного сприйняття образу професії психолога.

Використані літературні джерела

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2006. – 512 с.
2. Либин А. В. Дифференциальная психология [Текст] / А. В. Либин. – М.: Эксмо, 2006. – 544 с.
3. Николаенко С. О. Дослідження особистісних аспектів саморегуляції у студентів ВНЗ [Текст] / С. О. Николаенко, О. С. Николаенко; за ред.: С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр.; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України; – К., 2005. – Т. 1.: Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія, ч. 14. – С. 120–125.
4. Психология профессионального здоровья [Текст] : учеб. пособие / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб.: Речь, 2006. – 480 с.
5. Циганчук Т. В. До проблеми дослідження психоемоційних стресових станів юнацтва в процесі навчання [Текст] / Т. В. Циганчук; за ред. С. Д. Максименка // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр.; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2007. – Т. IX, ч. 4. – С. 399–404.